

MED KNJIGAMI

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

Poskušal bom predstaviti ter na podlagi podrobnega pretresa dognati pomen in vrednost prve knjige *Zgodovine slovenskega slovstva*, ki je pred nekaj meseci izšla pri *Slovenski Matici*. Njeni avtorji so Alfonz Gspan, Lino Legiša, Milko Matičetov, Boris Merhar, Mirko Rupel in France Tomšič. Njen urednik je bil najprej Alfonz Gspan, kasneje pa je uredništvo prevzel Lino Legiša. Knjiga prikazuje zgodovino naše književnosti od prvih zapiskov v slovenščini do začetkov romantike, se pravi od Brižinskih spomenikov do Kopitarjeve slovnice. Obsega 460 strani leksikalnega formata, ozaljšana je z mnogimi vinjetami in inicialkami, posnetimi po starih rokopisih in tiskih, ter prinaša bogato slikovno gradivo: fotografije posameznih arhitektonskih spomenikov, portrete naših pomembnih mož, reprodukcije rokopisov itd.

Že format, oprema in dokumentarično slikovno gradivo dajejo knjigi nekaj reprezentativnega ter so dokaz, da odlikuje *Slovensko Matico* izredno razumevanje za delo in trud naše literarne zgodovine. Spričo svoje zunanje podobe in še posebej zaradi svojega obsega vzbuja knjiga vtis resnega, kulturno in znanstveno pomembnega podjetja, navdihuje bralca s primernim spoštovanjem, recenzenta pa sili, da napiše o njej obširno in podrobno kritiko.

Knjiga je prvi del na široko zasnovane literarno zgodovinske publikacije *Zgodovine slovenskega slovstva*, ki naj v treh zvezkih opiše vso našo slovstveno preteklost do današnjih dni. Naša knjiga je tedaj prvi korak k uresničenju velikega načrta.

Najobsežnejše literarno zgodovinsko delo, ki je skušalo popisati celotno slovensko književno preteklost, je Glaserjev kompendij, ki pa je danes popolnoma neuporaben in vsetransko zastarel. Zadnji sešitek Glaserjeve *Zgodovine* je izšel ob začetku našega stoletja. Modernejša in deloma ustrežnejša je Grafenauerjeva *Kratka zgodovina*, katere druga izdaja je iz leta 1920 in ki je danes primerna samo za prvo in dokaj površno informacijo. Štirinajst let po Grafenauerju je izdal svoj *Pregled slovenskega slovstva* Anton Slodnjak. Če omenim še drobno knjižico Marje Boršnikove in ponesrečeni Janežev poskus, sem imenoval s tem vsa važna literarno zgodovinska dela, katerih namen je bil, prikazati zgodovino naše književnosti v celoti.

Zgodovina slovenskega slovstva, ki je lani pričela izhajati, prekaša vsa navedena dela že po svojem obsegu, hkrati pa nastaja v času, ko je zahteva po taki publikaciji bolj splošna in bolj živa kot kdaj koli prej. Trditi smemo, da je ta zgodovina po širini zasnove edinstvena, obenem pa nujno potrebna.

Kakor beremo v kratkem predgovoru na str. 5, je načrt zanjo nastal v prvi vrsti zaradi vsesplošne potrebe po dobrem učbeniku. Toda — tako nas pouči omenjeni predgovor — gradivo je naraščalo in izkazalo se je, da zahtevajo posamezna obdobja ustrežnejšega, izčrpnjega opisa, a prav tako tudi »preocnitve«. Kljub prvotnemu namenu tedaj to ni več izrazito šolska knjiga, marveč bolj, če že ne pretežno znanstveno delo, o čemer pričajo tudi imena avtorjev prve knjige. Skoraj vsi so znani pa tudi že priznani specialisti, ki črpajo podatke iz prvih virov in ki jim je notranja problematika njihove vede oziroma njihovega specialnega področja do potankosti znana. Zato se ob knjigi vzbuja pri-

čakanje, da bomo našli v njej meritorno besedo o vseh vprašanih, o katerih so doslej razmišljali raziskovalci naše literarne preteklosti in o kateri mora spregovoriti slovsvena zgodovina slovenskega naroda.

Vse to je še en razlog več, da recenzent ne more mimo knjige samo z nekaj splošnimi ugotovitvami. Hkrati pa mora v posebnem uvodu razložiti tudi merila, ki jih bo uporabljal pri svojem kritičnem poslu.

Prvo merilo je merilo resnice, znanstvene resnice. To pomeni: s knjigo smemo biti zadovoljni le v taki meri, v kakršni se nam posreči dokazati, da so njeni avtorji upoštevali celotno dosedanje literarno zgodovinsko znanje, se pravi vse podatke in dejstva, vse interpretacije in analize, ki jih je okrog posameznih problemov in dogodkov zbrala in ustvarila naša literarno zgodovinska znanost. Hkrati je to merilo v neposredni zvezi tudi z vprašanjem metode, saj vemo, da je od metode odvisen radij spoznanja.

Drugo merilo je zgrajeno pravzaprav na nekakšni iluziji, na viziji, na kritikovi predstavi, kakšna naj bi bila sodobna slovsenska literarna zgodovina, če naj bi ustrezala zahtevam, ki jih sedanja znanstvena problematika nalaga tej vedi. O tem moram povedati nekoliko več.

Zadnji poskus, da bi v zaključeni monografiji predstavil celotno zgodovino naše književnosti, je Slodnjakov *Pregled* iz leta 1934. Slodnjak je skušal predvsem interpretirati in ocenjevati posamezna dejstva, osebnosti in besedne umetnine. Našo literarno preteklost je želel po svoje razložiti, pokazati, kje se mu zde skriti najgloblji, poslednji vzroki njenega razvoja in njenih posebnosti. Zato srečate pri njem izraz »slovsenska duša«. V skladu s svojim nazorom o notranji strukturi našega naroda, o bistvu umetnosti in umetnika je hotel odkriti ne le zakonitosti, ki so uravnavale slovsenko literarno tvornost, marveč tudi tiste, tako rekoč elementarne sile, ki so oblikovale duševnost vsakega posameznega ustvarjalca ter opredelile tudi njegovo delo, in pokazati, kako visoko se je povzpел genij našega naroda.

Razumljivo je, da pri tem ni mogel natančno opisovati posameznih dogodkov in celotnega zunanega dogajanja, se pravi zunanje podobe procesa. Zaradi tega se njegov pregled bistveno razlikuje zlasti od Kidričevih del. Kidriča je zanimal v prvi vrsti zunanji potek, niso ga pa posebej intenzivno razburjali globlji vzroki. Tako je za njegovo *Zgodovino* značilna prav nenavadna zvestoba kronologiji, saj razbija nekatere epohe na zelo majhne časovne odlomke, n. pr. celo na dvoletna obdobja, samo da bi kar najizčrpneje opisal posamezne pojave in jih kar se da natančno časovno fiksiral. Iz istega razloga ni mogel najti zanesljivega merila, ki bi mu povedalo, kaj je in česa ni ravno nujno omeniti: tako razpravlja n. pr. v svojem *Prešernu*, ali so Ljubljančani za časa Prešerna kadili pretežno pipo ali pretežno cigare.

Od Kidriča se neredko kaj prijetno razlikuje Ivan Prijatelj. Sicer je tudi Prijatelj izšel iz iste pozitivistične šole kot Kidrič, a so se ga vse preveč intimno dotaknili simbolistični in drugi nepozitivistični literarni in idejni tokovi, da bi mogel ubrati povsem isto smer kot Kidrič. Prijatelj je hitreje nego Kidrič začutil notranjo kompaktnost določene zgodovinske epohe, pa tudi specifična problematika umetnosti in umetniške osebnosti mu je bila mnogo bližja, mnogo bolj znana in zato ni prav nič čudno, da je kot literarni zgodovinar toliko razmišljal o »duševnih profilih« in o »duševnih dramah«. V svoje pisanje je vnašal več osebne prizadetosti in ognja, več poleta in živahnosti. Prijatelj je hotel dejstva oživljati, Kidrič jih je samo konstatiral.

Vendar pa se vse tiste lastnosti, zaradi katerih je Prijateljjev opus tako drugačen od Kidričevih razprav, niso mogle razviti do kraja, medtem ko je bila Kidričeva pot bolj dosledna. Njegov sistem obravnavanja je že zelo zgodaj dozorel do čiste oblike. Pač pa je nekatere značilnosti Prijateljve znanstvene metode prevzel Slodnjak in jih po svoje izdelal ravno v svojem *Pregledu*.

Ako položaj nekoliko poenostavimo, lahko rečemo, da sta se v slovenski literarni zgodovini doslej uveljavili predvsem dve smeri. Prva hoče rekonstruirati stvarni potek zunanjega dogajanja, pa zato manj intenzivno išče njegovih globljih vzrokov, manj jo zanimajo notranja urejenost in vrednost umetnin. Druga smer se ne ukvarja toliko z zunanjim dogajanjem samim, pač pa razglablja o njegovih vzrokih, razkriti hoče prvine posameznih dejstev, razložiti notranjo strukturo posameznih ustvarjalcev in dognati vrednost njihovega dela.

Če k temu dodamo še to, da niti Kidrič niti Prijatelj nista napisala dela, ki bi zaobjelo celotno našo literaturo, je očitno, da smo ostali Slovenci brez tako imenovane pozitivistične zgodovine svojega slovstva, ki bi jo lahko primerjali n. pr. s kompendijem Koča in Vogta. Prav tako nismo dobili takega pregleda; kakršnega je napisal Francozom Gustav Lanson, ki je znal v srečni sintezi združiti Taina in Brunetièra pa še svoje nenavadno bistre estetske ocene. In še: ostali smo tudi brez zgodovinskega dela, ki bi prinašalo ne samo potrebno količino stvarnih podatkov, dovolj izčrpne opise zunanjih dogodkov in dejstev in prepričljive rekonstrukcije historičnega procesa, temveč bi hkrati analiziralo tudi globlje zakonitosti tega procesa in skušalo določiti vrednost in pomen posameznih literarnih dejanj in del.

Najbrž tedaj ni pretirano, če rečem, da zahteva razvoj sam danes tako literarno zgodovino, ki bi bila nekakšna sinteza obeh opisanih smeri. Zato bo skušala pričujoča kritika dognati tudi, v kakšni meri se nova *Zgodovina slovenskega slovstva* približuje opisani idealni podobi, se pravi, v kakšni meri so se avtorji zavedali notranje problematike naše vede in v kakšni meri so jo znali razrešiti, oziroma če so sploh poskušali najti kakšno rešitev ali pa so raje ostali zvesti tradiciji.

Slednjič naj pripomnim še, da bomo v naši kritiki pregledovali najprej podrobnosti in šele nato govorili o načelnih vprašanjih. Poleg tega upošteva kritika zgradbo naše knjige. Na začetek razpravljanja o vsakem posameznem obdobju so namreč avtorji postavili nekaj splošen pregled razmer v Evropi. Ta pregled uvajajo navadno opisi gospodarskih in socialnih dejstev. Sledi oris evropskega političnega in kulturnega življenja. Šele nato se nam odpro strani, ki so v neposredni zvezi s slovensko književnostjo. A tudi tu najdemo najprej podatke o družbenem, gospodarskem in političnem življenju, takoj za tem pa smo že v območju pravega literarnega dogajanja na Slovenskem.

Vsekakor je zanimiva in pomembna novost pri tem to, da se vsako poglavje pričinja z gospodarsko, sociološko in politično analizo ustreznega obdobja. Res je sicer, da so nekateri naši literarni zgodovinarji že prej večasih opisovali tudi gospodarske in družbene, celo pa še politične pojave, vendar ni doslej še nihče v celoti dosledno uresničil zamisli, ki je vodila naše avtorje.

Tudi druga novost je po svoje pomembna: želja, predstaviti splošni kulturni položaj v Evropi. Že Kidrič je uvedel v svojo zgodovino tako imenovane evropske *okvire*, Prijatelj pa je redno in pogostoma v precej obširnih poglavjih opozarjal na življenje v Evropi. Toda nova *Zgodovina slovenskega slovstva* je prvi poskus, ki naj izvede opisano zamisel dosledno do kraja.

Zaradi takega ustroja naše knjige se zdi kritiku najpametneje, da pregleđa najprej vsa ta uvodna poglavja in šele nato spregovori o pravi zgodovini slovenskega slovstva.

Toda ne! Čaka nas še neka druga dolžnost. Prvo poglavje naše knjige nosi namreč naslov *Razvoj slovenskega knjižnega jezika*. Napisal ga je France Tomšič, in če ga hočemo pravično oceniti, se moramo spomniti na nekaj dejstev, ki naj vsaj v grobih obrisih pokažejo, do kakšne stopnje se je že pred Tomšičem razvilo raziskovanje zgodovine knjižne slovenščine.

Obširnejšega dela, ki bi v celoti, vsestransko in sistematično izčrpalo problematiko tega predmeta, pravzaprav nimamo. Le Ramovš je s svojima znanima dvema prispevkoma za *Narodno enciklopedijo* podal strnjen, a seveda zelo kratek pregled, ki je preskop, da bi nas lahko zadovoljil. Posamezne razvojne faze in posamezne značilnosti je mogel orisati le prav na kratko, upoštevati ni mogel vrsto važnih podrobnosti, moral je pa namesto analize napisati pravzaprav niz definicij, ki nas presenečajo zaradi svoje jasnosti, pretehtanosti in preciznosti.

V novejšem času, leta 1952, je izdal krajšo razpravo z naslovom *Rast slovenskega knjižnega jezika* Anton Bajec. Delce je sicer izrazito polemično, vendar je polno zanimivega gradiva, zlasti za zgodovino besednega zaklada.

Vse, kar so naši lingvisti še pisali o knjižnem jeziku, oziroma o njegovi zgodovini, je ali vključeno v razpravljanje o drugih lingvističnih problemih ali pa gre za sestavke, ki obravnavajo le posamezna obdobja ali le posamezna vprašanja iz zgodovine knjižne slovenščine. Tu je prvi spet Ramovš. Dela, ki jih je treba omeniti, so poleg nekaterih razprav zlasti *Kratka zgodovina slovenskega jezika*, *Konzonantizem* in *Oblikoslovje*. Ramovš je povsod, bodisi da je pisal o vokalizmu ali o dialektih analiziral in opozarjal tudi na specifične vokalične, konzonantične in oblikovne pojave v knjižni slovenščini ter ugotavljal njihovo provenienco.

Za Ramovšem je Breznik. Ni pisal samo o slovarjih in leksikalnih vprašanjih, raziskoval je tudi obsežnejše zadeve kot je n. pr. jezikovni vpliv protestantske književnosti na kasnejša stoletja, govoril o časnikarskem in pripovedniškem jeziku, o razvoju pravopisa od Japlja naprej itd.

Brez Jože Glonarja in Ivana Prijatelja tega kratkega pregleda ne moremo zaključiti; v mislih imam zlasti *Naš jezik* in *Borbo za individualnost slovenskega jezika*.

Že pri Ramovšu in Brezniku je Tomšič lahko našel vse, kar je potreboval za svojo razpravo, kakor jo je zasnoval. Upoštevajoč dognanja svojih predhodnikov je pregledal dejansko samo vokalizem, konzonantizem in morfologijo slovenskega knjižnega jezika, z drugimi besedami: Tomšič pripoveduje zgodovino Trubarjevega buga do našega boga, Trubarjeve cejste do naše ceste, Trubarjevega bezjaškega *l* preko *u* in *v* do našega *l*, Trubarjevih Slovencom preko Prešernovih Slovencev do naših Slovencev, Trubarjevega tiga do našega tega in tako dalje.

V skladu z Ramovševimi razlagami v *Narodni enciklopediji* in z dognanji v njegovi disertaciji o moderni vokalni redukciji odkriva Tomšič za omenjenimi spremembami seveda pomembnejše pojave: vplive posameznih dialektov, naraščanje in upadanje njihovega vpliva na posamezne pisce, odpornost literarne tradicije itd. Povsod, kjer piše o naštetih zadevah, je njegovo razpravljanje dovolj izčrpno, hkrati pa prinaša nekaj novih podrobnosti, ki jih smi-

selno vključuje v Ramovšev oziroma v Breznikov koncept. Spričo teh lastnosti njegove razprave je dokaj nenavadno, da je prezrl, oziroma da ni posebej omenil, kako je bil problem tako imenovanih novih oblik, ki so se uveljavile šele v petdesetih letih na podlagi Svetčevega posega, aktualen že zdavnaj prej. Sprožil ga je Vraz in debatiral o njem z dvema tako pomembnima možema, kot sta bila France Prešeren in Matija Čop.

Večino strani, ki mu jih je dalo na razpolago uredništvo *Zgodovine*, je uporabil Tomšič za pravkar opisane probleme: vokalizem, konzonantizem, morfologija. Mnogo manj prostora je odmeril besednemu zakladu: komaj eno stran in četrť — a res je, da je pisal o tem tudi na drugih mestih, zlasti ob protestantizmu, ilirizmu, Matevžu Ravnikarju in Levstiku. Pri tem se je opiral v glavnem na Breznikove razprave o *Literarni tradiciji* in o *Novejši slovenski pisavi* in pa na Prijateljjevo *Borbo za individualnost slovenskega jezika*. Dovolj smotrnó in dovolj izčrpno je uporabil gradivo teh razprav, prav tako pa tudi ni pozabil še na nekatere druge Breznikove sestavke (o slovarjih in Japljevem prevodu). Pač pa je povsem prezrl prej omenjeno Bajčevo razpravo, oziroma, če povem bolj natančno: v Tomšičevem prispevku nisem videl nobenih izrazitejših sledov Bajčevih zanimivih dognanj. Prav tako so mu zelo malo povedale tiste Breznikove razprave, ki so zbrane v knjigi z naslovom *Jezik slovenskih časnikarjev in pripovednikov*. Te razprave je že navdihoval poskus, kako razširiti ozke meje strogo filološkega obravnavanja zgodovine knjižnega jezika. Zato so v njih dragoceni napotki. Teh napotkov Tomšič ni opazil.

Skratka: kar je napisal naš avtor o zgodovini besednega zaklada knjižne slovenščine je tako skopo, da nas njegova redkobesednost sili k trditvi, da je v svoji študiji upošteval, če že ne samo, pa vsaj v veliki večini le probleme vokalizma, konzonantizma in morfologije.

To je pa zelo malo. Čeprav se za nihanji n. pr. med *u* in *o* (*bug* — *bog*), za nihanji, ki so vsekakor značilna za razvoj knjižnega jezika, skriva problem dialektov in njihove vplivne sile, formiranja centralnega jezikovnega organa, pa gre pri vsem tem v bistvu vendarle samo za pravopisna vprašanja — razen seveda v nekaj izjemah (n. pr. junaške dela — junaška dela), ki nikakor ne tvorijo vsega, iz česar je sestavljena zgodovina knjižnega jezika. Breznik n. pr. pravi v svoji razpravi *Razvoj novejše slovenske pisave*, da je Svetec reformator »pisave«. Konkretno povedano: če pripovedujem, da je Trubar pisal *Slovencom*, Prešeren *Slovencam* in Svetec *Slovencem*, in če povem še, iz katerih dialektov so te oblike, ter dostavim, da se za Svetčevo pisavo skriva pritisk Štajercev in ilirizma, sem še vedno zelo daleč od najvažnejših vprašanj. Pri vsem tem gre dejansko za najbolj vidno, najlaže ugotovljivo, najbolj vrhno plast knjižne slovenščine. Zato menim, da je naslov Tomšičeve razprave, *Razvoj slovenskega knjižnega jezika*, vse prej kot upravičen.

Da je res tako, naj dokažejo še naslednje opombe:

1. O Levstiku pripoveduje Tomšič tole: »Ves ta razvoj [po uvedbi novih oblik] ni potekal čisto brez motenj. Nasilno je posegel vanj s svojimi reformami France *Levstik*. Levstik je bil že takoj spočetka med zagovorniki novih oblik na Svetčevi strani, z letom 1863 pa je spremenil svoje mnenje. Čudno je, da se je realist Levstik ob študiju Miklošičevih starocerkvenoslovanskih del [zdi se, da je Miklošič pisal svoja dela v starocerkvenoslovansčini, odkod sicer »starocerkvenoslovanska dela«] z veliko vnemo vdal romantični misli, da je treba slovenščino preoblikovati po stari slovanščini... Vsi mlajši pojavi naj se umak-

nejo staroslovenskim zakonom... Kaj naj bi vzeli iz stare slovenščine in koliko, o tem Levstik ni bil zmeraj istih misli. Mnogo staroslovenskih oblik je bilo takoj sprejetih, zoper mnoge pa je bil odpor, tako med drugimi tudi pri Miklošiču, ki je na jezik gledal mnogo stvarneje kakor Levstik... Nekatere Levstikove oblike so se obdržale za stalno... Jezik, ki ga je gojila Levstikova etimološka šola, je postajal zmeraj bolj anahronističen« (str. 24). Izpustil nisem ničesar, kar bi bilo Levstiku v prid.

Kdor prebere citirani odlomek, sme z vso upravičenostjo trditi, da je Levstik vse prej kot pozitivno vplival na razvoj knjižnega jezika in da pri tem svojem početju niti dosleden ni bil. Le nekaj oblik je posrečeno pogruntal.

Vse je res in še več je res. Poznamo tudi strašno, pretresljivo resnico o Levstikovi psihični drami, toda res je tudi, da Levstik slovenskemu jeziku ni storil samo te neprijetne usluge, da ga je hotel krojiti po podobi starocerkveno-slovanščine. Ako Tomšič ne ve, naj povem: v *Novicah* je Levstik leta 1858 objavil *Napake slovenskega pisanja*, v *Slòvenskem Glasniku* istega leta pa *Popotovanje od Litije do Čateža*. In v *Napakah* je Levstik povedal n. pr. neko zelo zanimivo pravilo: ne postavlja vedno glagola na konec stavka. Vzemite v roke stare *Novice*, primerjajte jih s katerokoli sedanjo revijo in videli boste, kako je imel Levstik prav. To je en sam primer. Ne bi hotel razlagati, kaj pomenita omenjena Levstikova spisa, zato naj povem samo na splošno, da je spričo teh dveh spisov popolnoma nedopustno omenjati v zvezi z zgodovino slovenskega knjižnega jezika Levstikovo ime samo zaradi njegovih starocerkvenoslovanških pretiravanj.

2. Vedno sem bil prepričan, da ustvarjajo knjižni jezik v prvi vrsti oblikovalci besede; pesniki in pisatelji, pa tudi znanstveniki in časnikarji. Za njimi šele pridejo slovničarji in leksikografi. Nič ni narobe, če je Tomšič precej prostora odmeril za opise slovnice, slovarjev in njihovih piscev. Presenetljivo pa je, da o Prešernu kot tvorcu jezika ni znal povedati niti črke. Pač, na str. 22, kjer govori o razvoju knjižne slovenščine po Japlju, beremo: »Pomemben je njegov napredek [napredek jezika] v skladnji in v čistoti ter prožnosti besednega zaklada. S tem je bila ustvarjena tista materialna podlaga, s katere je mogel zrasti sicer preprosti, vendar umetniško popoln Prešernov jezik.« To je pa tudi vse. Ne Cankar ne Župančič pa tudi ne Levstik — ustvarjalec Martina Krpana — nihče ni mogel najti mesta v *Razvoju slovenskega knjižnega jezika*.

3. Še več. Ako bi verjeli, da sodi v problematiko knjižne slovenščine res predvsem to, o čemer je zlasti pisal Tomšič, bi celo smeli trditi, da je Prešeren zaviral razvoj jezika. Horribile dictu — pa je vendarle res, če upoštevamo naslednja dejstva. Na str. 23 pripoveduje Tomšič, kako so v petdesetih letih vendarle obveljale oblike *Slovencem* namesto *Slovencam*, *sem* namesto *sim*, *junaška dela* namesto *junaške dela*. Te oblike, tako pripoveduje naš avtor, je uveljavil v prvi vrsti Svetec (zato ima zraven teh oblik tudi svojo fotografijo). Obdržale so se vse do danes, se pravi, da je mladi Svetec (ne pa tisti starček na fotografiji) imel prav in da je pogodil neko zakonitost jezikovnega razvoja. Hkrati pa vemo, da je te oblike zagovarjal že Vraz, Prešeren in Čop jih pa nista hotela sprejeti in pri tem seveda nista imela prav. Da, in vendar: čeprav je pisal Prešeren te konservativne oblike, menda ne bo nihče trdil, da je storil Svetec za razvoj slovenskega knjižnega jezika več kot pa pesnik *Sonetnega venca*.

Opisane anomalije so tem bolj presenetljive, ker Tomšič vendar prav dobro ve, v kakšni meri je pisal Dalmatin jasnejši in čistejši jezik od Trubarja. Prav

tako dobro pozna prizadevanja Matevža Ravnikarja in zna ceniti njegovo sintakso in jezik, ki ima malo germanizmov. Kljub temu pa ni pomislil, če razlika med Trubarjem in Ravnikarjem morda vendarle ni manjša kot pa med Vodnikovo palco beraško in Prešernovo sled sence zarje onstranske glorijske.

Vzroka vseh zgolj na kratko opisanih pomanjkljivosti sta bržčas dva. Naši lingvisti so jezik protestantov mnogo bolj natanko preiskali kot pa jezik Franceta Prešerna, Levstika, Cankarja itd. Nimam v mislih samo takih del, kot je Ramovševa razprava o reviziji Dalmatinove biblije, marveč predvsem dvoje obsežnih Breznikovih del: *Literarna tradicija in Razvoj novejšje pisave pa Levčev pravopis*. Zlasti zadnji dve sta bili zelo odločilni za našega avtorja, saj ni težko dokazati, da je ostajal v mejah Breznikovih dognanj.

V nasprotju s tem pa ni še nihče raziskoval Prešernovega jezika niti ne njegovega vpliva na kasnejše pesnike — a vendarle je ta vpliv povsem očiten. Preberite n. pr. samo nekaj Levstikovih sonetov, da, in celo v Voduškovih sonetih najdete Prešernove stilizme.

Drugi vzrok, ki nam utegne pojasniti opisane pomanjkljivosti, je nezadostno razumevanje knjižnega jezika in deloma neka splošna slabost naše lingvistike sploh. Naša lingvistika se namreč še vse do danes ni sistematično lotila vprašanj sintakse in semantike knjižnega jezika. Toda ko hočemo opravičiti našega avtorja s tem, da opozarjamo na stanje naše lingvistike, pa moramo vendarle poudariti še enkrat, da je prezrl pri Brezniku vse, kar ne sodi v ozek okvir pravopisa in deloma besednega zaklada, prav tako pa ni znal uporabiti gradiva o problemu besedotvorja v knjižni slovenščini, gradiva, ki ga je vendar moral opaziti v Bajčevem *Besedotvorju* (Ljubljana 1950 in 1952).

Ne bi želel posebej razlagati, kaj vse bi še morala obravnavati razprava, katere predmet je zgodovina knjižnega jezika. Zato naj omenim le, da je Tomšič prezrl vso lingvistično problematiko stila in da ni opazil nekaterih globljih zakonitosti, ki so odločilno oblikovale naš knjižni jezik. Ni mu znan problem kulturnega središča in politične ter kulturne centralizacije naroda, prav tako pa mu niso znane nekatere posebnosti razvoja knjižne slovenščine. Avtor poudarja n. pr., da naš knjižni jezik, »kakršen je danes, se v celoti ne govori v nobenem slovenskem narečju«. To je res, toda hkrati bi bilo treba zapisati, da vendarle ne gre za neko mrtvo tvorbo, kot je n. pr. esperanto. Ne le to. Splošno znano je dejstvo, kako velik je vpliv knjižnega jezika na govor intelektualcev pa tudi na posamezne dialekte.

Svojo sodbo o uvodnem sestavku smemo zaključiti takole: ujet v ozke meje tradicionalnega pojmovanja in gradiva, ki so ga zbrali že drugi raziskovalci, je Tomšič del tega gradiva dokaj smotno razporedil, tako da je nastal pregled zgodovine vokalizma, konzonantizma in morfologije slovenskega knjižnega jezika. Drugih važnejših in osrednjih vprašanj ni opazil, tudi takih ne, o katerih so pred njim razmišljali že drugi pisci. Ni imel moči, da bi stopil na nova pota. Njegov spis je torzo in nikakor ne bi smel nositi naslova, ki mu ga je prisodil avtor sam.*

Za Tomšičev prispevek je uvrstil urednik tri poglavja o ljudskem slovstvu. Prvo, *Ljudska pesem*, je napisal Boris Merhar, drugi dve, *Pregovori in uganke*

* O vprašanju, če je bilo smotno priskrbeti za *Zgodovino slovenskega slovstva* poseben sestavek o razvoju knjižnega jezika, ter o vsem, kar je še v zvezi s tem problemom, bom govoril na koncu kritike.

in *Ljudska proza* pa Milko Matičetov. Zlasti o obširni Merharjevi razpravi je treba povedati, da je to prvi poskus, res sistematično opisati celotno našo ljudsko poezijo, jo, kolikor je pač možno, klasificirati, opisati njene izvore in označiti njen razvoj. Merhar je svoje delo opravil z vso znanstveno resnostjo in natančnostjo, upoštevajoč glavne probleme moderne folkloristike. Kljub temu pa o teh poglavjih v tej kritiki ne bom podrobneje razpravljaj, ker sem mnenja, da ne sodijo v zgodovino slovenskega slovstva (o tem podrobneje na koncu kritike, kjer bo govora o kompoziciji naše knjige).

Sledi poglavje z naslovom *Pismenstvo*. Napisala sta ga Lino Legiša in France Tomšič. — Šele zdaj, se pravi šele na strani 140, se pričnemo približevati pravi zgodovini književnosti, t. j. tistemu predmetu, po katerem je dobila naša publikacija svoj naslov.

Že v uvodu sem omenil, da bi rad pregledal najprej gradivo, ki so ga avtorji zbrali ali opisali z namenom, da prikažejo — kakor sami pravijo v svojem predgovoru na str. 5 — gospodarsko, družbeno in politično »ozadje« literarnega razvoja. Razlogi, zaradi katerih obravnavam ta informativna poglavja posebej, so skriti v značaju teh odlomkov — a njihov značaj je tak, da opozarjajo na celo vrsto izredno važnih, da, bistveno važnih načelnih in metodoloških vprašanj. Takoj spočetka pa priznavam, da ne bom mogel o vsakem odlomku govoriti enako izčrpno, ker pač ne poznam v enaki meri problematike vseh obdobj.

Pri vsakem poglavju, ki je posvečeno določenemu razdobju zgodovine naše književnosti, se kar dvakrat srečamo s podatki o gospodarskih, družbenih in splošno političnih dejstvih: prvič, tedaj, ko pišejo avtorji o Evropi in drugič tedaj, ko prično razpravljati o Slovencih. Te dvotirnosti pri kritičnem razbiiranju podrobnosti ne bom upošteval.

Po svojem ustroju so ti odlomki taki, da se približujejo nekakšnim splošno informativnim sestavkom, ki naj bi sicer v izredno strnjeni obliki, a vendarle opozorili na vsa važnejša dejstva. To pomeni, da avtorji svojega pisanja niso usmerili k nekemu določenemu, recimo osrednjemu problemu. Zelo ilustrativen za to metodo je Legišev odlomek o srednjeveški Evropi. Na manj kot dveh straneh se zvrstijo podatki o preseljevanju narodov, o srednjeveškem gospodarstvu (kolobarjenje omenja avtor posebej), o nastajanju fevdalizma, nato o politični zgodovini: nastanek in razpad frankovske države, vdori Madžarov, boji med papežem in cesarji, izgon Arabcev iz Španije, razkroj cerkve in »katoliškega univerzalizma«. Sledi sumaričen opis vzrokov tega razkroja: novosti v gospodarstvu, nastanek in učinek mestnega trga in denarnega gospodarstva, razvoj meščanstva in meščanskih republik, razredni boji med fevdalci in meščani ter kmečki pulti. Nazadnje pa vzemo še nekaj o razkroju centralne cesarske oblasti in o moči posameznih fevdalnih gospodov, o Habsburžanih in Turkih, o Ameriki in Bizancu.

Skratka, v približnem časovnem zaporedju niza avtor razne podatke, ne da bi posebej označeval prelome, ne da bi jasno definiral, kako različna je bila problematika v posameznih epohah srednjega veka. Sestavek bi bil lahko daljši ali krajši, nekatere stavke bi lahko povedal prej, druge kasneje, se pravi, da sestavek nima nobene notranje organizacije in da gre pravzaprav samo za omembo, ne za razlago in niti ne za opis najbolj znanih dejstev.

Taki so v glavnem vsi drugi odlomki podobne vsebine. Zato spominjajo na ekscerpte in na kompilacije. Kako izrazit je kompilatorični značaj obravnavanih poglavij, naj pokažejo naslednji, zelo plastični primeri.

Na str. 187 piše n. pr. Mirko Rupel o koncu petnajstega stoletja tole: »Zmeraj bolj napredujoča delitev dela v fevdalnem proizvodjalnem načinu je porajala vse odločnejše uveljavljanje blagovno denarnih odnosov. Zato se je zgolj naturalno gospodarstvo preživelo. Gospodarsko, politično in kulturno življenje se je začelo seliti iz gradu in samostana v mesto. Tu se je oblikoval nov, buržoazni svet. Ker je razvoj mest vplival na podeželje, se je tudi podložni kmet hotel vključiti v blagovni promet, hotel se je uveljaviti kot samostojen proizvajalec, kot prodajalec in kupec. Tako se je omajalo tlačansko razmerje med kmetom in graščakom.«

V Ziherlovem članku *Družbeno politični temelji reformacijskega gibanja na Slovenskem* pa beremo naslednje stavke, ki se pričenjajo z mislijo, da je treba vzroke za spremembe v 15. in 16. stoletju iskati »v vse odločnejšem uveljavljanju blagovno-denarnih odnosov, ki jih je porajala nenehno napredujoča delitev dela v okviru fevdalnega produkcijskega načina samega. Ti odnosi so postajali zmerom manj združljivi z vsem tistim, kar je za ta produkcijski način bistveno: s pretežno naturalnim gospodarstvom, s tlačanskim razmerjem kmeta do graščaka, z monopolom Cerkve nad duhovnim življenjem. Grad in samostan kot središči gospodarskega, političnega in kulturnega življenja v fevdalizmu sta se morala umakniti mestu kot predstavniku novih, blagovno-denarnih odnosov, kot središču, v katerem se je človek osvobajal fevdalnih vezi in v katerem so se oblikovale glavne družbene sestavine novega buržoaznega sveta... Razvoj družbenih odnosov v mestu je odločilno vplival na družbene odnose podeželja, dvigal zavest podložnega kmeta, ki je hotel biti deležen plodov družbenega napredka in se uveljavljati kot samostojen proizvajalec in kupec« (*Drugi Trubarjev zbornik*, str. 7).

Oba citata sta drug drugemu nenavadno podobna, o čemer nas pouči že bežen pregled in da ne bo pomote, naj povem, da je izšla Ziherlova razprava leta 1952, Ruplov sestavek pa lani. Kakor so zanimive sorodnosti, tako so zanimive tudi razlike. Ziherl govori o »vse odločilnejšem uveljavljanju blagovno-denarnih odnosov, ki jih je porajala nenehno napredujoča delitev dela v okviru fevdalnega produkcijskega načina samega«. Rupel pa piše: »Zmeraj bolj napredujoča delitev dela v fevdalnem proizvodjalnem načinu je porajala vse odločnejše uveljavljanje blagovno-denarnih odnosov.« Naš avtor je tedaj prevedel *produkcijski način v proizvodjalni način* in razrešil relativni stavek. Pri tem je ostal tako zvest Ziherlovim izrazom, da je uporabil tudi njegov glagol »porajati«, zaradi česar je nastala nekoliko nenavadna metafora: *uveljavljanje se je porajalo*. Hkrati je naš avtor opustil besedico *sam tam*, kjer pravi Ziherl, da je delitev dela nenehno napredovala v okviru fevdalnega produkcijskega sistema samega. Ziherl ni slučajno poudaril, da so se te spremembe izvršile prav v območju starega družbenega reda, kajti za vse družbene spremembe je značilno, da se njihovi zarodki izoblikujejo že v okviru stare družbe. Ta značilnost je tako pomembna, da sociolog nanjo vedno znova opozarja in jo na konkretnih primerih vedno posebej raziskuje, sicer ostane celoten potek dogajanja nejasen. Naš avtor je ni hotel omeniti, bržčas zaradi tega, ker mu ni dovolj znan njen pomen.

Svoje razpravljanje nadaljuje naš avtor takole: »Krhati se je začel tudi monopol Cerkve nad duhovnim življenjem človeka. K temu je pripomoglo ne le zunanje propadanje Cerkve, temveč tudi delo humanistov. Ti so svetu odkrili bogastvo antične kulture ter ga odvrnili od mrkega srednjeveškega asketstva in stare sholastične spekulacije. Ljudje so zavračali posredovanje pokvarjene rimske Cerkve ter iskali neposrednejšega stika z bogom.«

Bogastvo antične kulture je v veliki meri poznal že srednji vek, niso ga odkrili šele tako imenovani humanisti, pač pa je v času renesanse dobilo zanimanje za antiko drugo vsebino in je prav zaradi te nove vsebine postalo intenzivnejše. Poleg tega pa je formulacija, češ da so humanisti odvrnili človeka od srednjeveške miselnosti, vse prej kot v skladu s tistimi temeljnimi stališči, s katerih hoče naš avtor razložiti renesanso in reformacijo. Delo humanistov ima nedvomno izreden pomen v miselni preorientaciji, vendar nikakor ne moremo tako odločno trditi, da je rezultat njihovih naporov v tem, da se jim je posrečilo odvrniti človeka od mistike in sholastike, saj je njihovo delo — če razmišljamo o tem problemu na podlagi historičnega materializma — v svojem bistvu že rezultat te »odvritve«. Poleg tega je splošno znano, da lahko odkrijemo razkroj srednjeveškega asketstva in sholastike že zdavnaj prej (Duns Scottus, Abelard, nominalisti).

Tako torej Ruplova izjava ne ustreza niti zgodovinskim dejstvom niti ni v skladu s tistim pogledom na zgodovino družbe, kateremu se je hotel pridružiti v trenutku, ko je pričel svojo razlago reformacije z opisom gospodarskih dejstev.

Ne bi posebej omenjal teh značilnih spodrslijajev, če ne bi bilo kaj lahko dokazati, da je vse, kar je pisal Rupel do odlomka *Razmere v Nemčiji* pravzaprav parafraza Zihlerlovega sestavka, le da v njem ne moremo odkriti istih nejasnosti, nelogičnosti in netočnosti kot pri Ruplu. Zato lahko trdimo, da so opisane nevdržne trditve nastale na mestih, kjer naš avtor ni hotel povsem slediti Zihlerlu in da gre torej za njegove inovacije.

Ruplovo razpravljanje pa vzbuja še eno vprašanje: *zakaj ni posebej omenil, da se opira pravzaprav na Zihlerlovo besedilo?* Toda: če bi bil to edini primer, ga morda niti ne bi posebej omenjal.* Rupel pa podobno ravna še z drugimi avtorji, tako n. pr. s Friedrichom Engelsom in Albertom Kosom.

Na str. 188 podaja n. pr. opis treh družbenih skupin ali taborov, ki so se izoblikovali za časa reformacije v Nemčiji. Ta klasifikacija pa tudi oznaka sta posneta po Engelsu, pa vendar se avtorju ni zdelo vredno, da bi omenil njegovo ime. Niti med *Literaturo* ne najdemo Engelsa, kar je tem bolj neprijetno spričo dejstva, da gre za originalno Engelsovo iznajdbo, ki je nastala v boju za uveljavljanje raziskovalnih metod historičnega materializma in ji zato pripada prav posebna historična pomembnost.

Še nekaj o Albertu Kosu in njegovi disertaciji. Rupel piše: »Med pristaši reformacije so kmalu nastala nesoglasja. Zlasti po Luthrovi smrti (1564) je Melanchton, ki je prevzel vodstvo protestantske Cerkve, odstopil v nekaterih

* Rupel omenja med *Literaturo* na str. 260 res tudi Zihlerlov članek. Vendar se mi zdi, da je Ruplovo besedilo spričo nedvomne in izredno intenzivne sorodnosti z Zihlerlovim tekstom, že pravcati citat. Pa tudi sicer je bralec navajen, da ob takih parafrazah tujega teksta najde avtorjevo ime posebej zapisano. Menim namreč, da gre v našem primeru za tako tesno zvezo, spričo kakršne je zgolj omemba v poglavju *Literatura* vsekakor preskromna.

bistvenih točkah od Luthrovega nauka. Te odstopne so vodilni teologi z Melanchtonom na čelu opravičevali kot nebstvene, kot adiaphora (nevtralne stvari). Uprl se jim je Flacius Illyricus (Matija Vlašić) iz Labina v Istri, od 1544 profesor hebrejščine v Wittenbergu. Umakniti se je moral v Magdeburg, kjer ga je meščanstvo lepo sprejelo in podprlo, saj je slutilo v njegovem odločnem stališču idejno orožje v svojem boju za neodvisnost.

V Kosovi disertaciji *Družbeni nazor slovenskih protestantov* pa beremo: »Melanchton, ki je bil poslej (t. j. po Luthrovi smrti) na čelu protestantske cerkve, ... je dejansko odstopil od nekaterih bistvenih točk Luthrovega nauka... Vodilni teologi z Melanchtonom na čelu so sprejeli odločbe interima in opravičevali vse odstopke od protestantskih načel kot nebstvene, češ da gre le za 'adiaphora', nevtralne stvari, Mitteldinge. Proti temu je z vso ogorčenostjo nastopil Flacius... Začel je ostro polemiko in se umaknil iz Wittenburga v Magdeburg, kjer je našel trdno zaslombo in pomoč pri meščanih tega mesta. Mlad, borbeni, po svobodi in neodvisnosti stremeči razred je čutil v Flacijevem odločnem stališču idejno orožje v svojem boju« (Slavistična revija I, str. 71 in 72).

Ali lahko trdimo, da ni med Ruplovim in Kosovim besedilom nobenih podobnosti? Rupel sicer nikjer ne omenja, da se je pri pisanju citiranega odlomka opiral ravno na Kosa. Ali naj zaradi tega vprašamo, če sta imela morda oba avtorja isti vir?

Naj bo teh paralel, ki so dokaz za zelo izrazito kompilacijo, zaenkrat dovolj in naj opozorim še na drugo šibkost socioloških ekspertiz, ki jih najdemo v naši knjigi. V mislih imam slabost, ki smo jo odkrili že ob primerjavi Ruplovega in Zihlerlovega teksta. Rupel ni povsem dobro razumel prave sociološke problematike dobe, o kateri je pisal. Ta lastnost je v naši knjigi zelo splošna. Na str. 235 piše Rupel, ko hoče opredeliti evropski absolutizem v sedemnajstem in prvi polovici osemnajstega stoletja, takole: »Poslej vera ni bila več gibalo spopadov in vojsk, v ospredje svetovnih dogodkov je stopila državniška veda — politika. Vodil jo je absolutistični vladar s svojimi svetovalci.« Ne razumem, kako je absolutistični vladar vodil neko vedo, se pravi neko znanost, ki se ji reče politika, in tudi ne razumem, kako naj bi bila ta znanost postala gibalo spopadov, še manj pa razumem, kako da pred sedemnajstim stoletjem v Evropi ni bilo politike? Ali Karel Veliki ni vodil nobene politike, ali v renesansi in v dobi reformacije ni nobene politike, nikakršne politične aktivnosti?

Še manj razumem nadaljevanje citiranih razmišljanj: »Kdor je umel s pogodbami in vojskami zмести mednarodne odnošaje in v zmedu najbolj izkoristiti lastne politične koristi, ta je uspeval.« Preden bi mogel razumeti ta stavek, bi mi moral nekdo razložiti, kaj pomeni in kako se naredi to, da nekdo izkorišča svoje lastne koristi!

Podobnih, čeprav manj krutih nejasnosti bi lahko zbral lepo število. Ker ne želim pričujoče kritike preobremenjevati s citati, naj navedem le nekaj primerov. Na str. 145 trdi Lino Legiša o kmečkih puntih tole: »Do njih pride zaradi povečanega izkoriščanja podložnikov in povišanih davkov.« Mislim, da je že na prvi pogled jasno, kako pomanjkljiva je ta misel, ko je vendar že zdavnaj dognano, da se za kmečkimi punti skrivajo usodnejša nasprotja in težji družbeni konflikti kot pa samo trenutno povečanje izkoriščanja in povišanje davkov. Nič manj pomanjkljiva ni Gspanova domneva o vzrokih reform, ki so nastajale v času prosvetljenega absolutizma. Gspan namreč piše: »Da se v vsebini reform izražajo mnoge razsvetljenske časovne tendence je razumljivo, vendar pa je bilo

njih osnovno gibalno: napolniti državno blagajno, ki so jo bile vojske do konca izčerpale.« Državna blagajna je bila res prazna, toda s tem še nismo razložili vsebine reform, še manj pa tega, zakaj se v tej vsebini »izražajo mnoge razsvetljenske časovne tendence«, nikakor pa ni mogoče trditi, da je bila ta prazna blagajna edino in osnovno gibalno.

Tudi ni točno, če isti avtor našteva med kapitalističnimi državami, ki so se izoblikovale v 18. stoletju, carsko Rusijo, a primerno dopolnilo zgoraj navedenim trditvam o prazni državni blagajni je naslednji stavek: »V gospodarsko manj razvitih državah pa je absolutni vladar omejeval pravice plemstva, da je mogel za svoje potrebe iz kmečkih podložnikov iztisniti čim večji delež.« Res gre za ekonomske interese, toda pomanjkljivost je v tem, da naš avtor ne upošteva političnih oblik, preko katerih so se ti interesi uveljavljali in da mu je edina oblika ekonomskih interesov prazna ali polna blagajna. Tako ostaja v veliki meri prikrita specifika določene dobe, ekonomska podlaga pa je nekam preveč preprosto opisana.

S tem pa smo pri glavni slabosti vseh teh socioloških opisov. Avtorjem namreč mehanizem gospodarskega in družbenega življenja ni povsem znan, predvsem ne poznajo kategorije *produkcijskih odnosov* in pa zakonov, ki uravnajo razmerje med produkcijskimi sredstvi in produkcijskimi odnosi. Zaradi tega se v svojih razlagah ne morejo približati osrednjim problemom ter se izgubljajo v nejasnih in netočnih definicijah, kakor je n. pr. tisti odlomek iz Ruplovega razmišljanja, kjer avtor opisuje položaj tako, kakor da se je tlačansko razmerje med podložnikom in fevdalcem omajalo predvsem zaradi tega, ker je želel kmet spričo vzgleda mest postati samostojen proizvajalec. Naš avtor ni razumel, da so postali stari produkcijski odnosi, se pravi podložniško razmerje, zaradi novega stanja produkcijskih sredstev nekaj anahronističnega. To pomeni, da teh starih produkcijskih odnosov ni omajala želja kmetov, marveč da so postali »neuporabni« spričo novih *objektivnih* dejstev. Podobno je tudi s tisto prazno državno blagajno.

Prav zaradi tega so vsi ti opisi ostali brez problemskega jedra, zaradi česar naši avtorji niso mogli uporabiti nekaterih pomembnih znanstvenih dognanj. V tem pogledu je poučen Legišev sestavek o Slovencih v srednjem veku. Menim, da je popolnoma nevažno, če mi tak informativni sestavek omeni prav vse bitke, ki so jih posamezna staroslovenska plemena bojevala s sosednimi plemeni, kajti ne verjamem, da bo kdaj koli mogoče dognati vse te spopade. Pač pa je za vso našo nadaljnjo usodo največjega pomena dejstvo, da smo Slovenci izgubili v srednjem veku svojo samostojnost. Ta problem je razrešil Sperans in njegovo rešitev je v novo izdajo svoje *Zgodovine* sprejel tudi Milko Kos. Lino Legiša pa Speransovih razlag tega tako pomembnega vprašanja očitno ne pozna.

Še bolj značilen je Gspanov prispevek. Druga polovica osemnajstega stoletja nosi v naši literarni zgodovini oznako *prerod*. Bistvena poteza tega obdobja je v tem, da se v tem času izoblikujejo prvi taki pojavi, ki nedvomno pričajo o slovenski nacionalni zavesti. Ker je nacionalna zavest posledica eksistence naroda in ker je narod historična in hkrati družbena kategorija in ker je produkt zgodnjega kapitalizma, bi človek pričakoval, da bo naš avtor v svojem sociološkem in splošno političnem uvodu razpravljal ravno o formiranju naroda in nacionalne zavesti. Pa ne! O tem govori samo na dveh mestih in še to le mimogrede.

Navedeni pomisleki in opisani primeri povsem upravičujejo trditev, da vsi ti odlomki in poglavja o gospodarskih in družbenih razmerah niso originalne, vseskozi pretehtane analize, marveč bolj ali manj uspele kompilacije, ki pa tudi v primeru, da bi bile boljše, ne bi sodile v delo, ki se imenuje *Zgodovina slovenskega slovstva*. S tem smo pri načelnem vprašanju, o katerem je treba povedati nekaj več besed.

Težnja, razložiti razvoj literature in gibanje idej s pomočjo bolj konkretnih pojavov, predvsem pa na podlagi družbenih in političnih institucij, je nastala pravzaprav že v osemnajstem stoletju. V okviru meščanske znanosti je to težnjo definitivno uveljavil kasneje, v 19. stoletju, Hyppolite Taine, medtem sta jo pa že pred njim načelno utemeljila in podrobneje opredelila Marx in Engels ter na konkretnih primerih pokazala, kakšen naj bo postopek analize.

Toda v zgodovini književnosti je obveljala Tainova formulacija, ki je sodelovala tudi pri nastanku moderne slovenske literarne zgodovine. Pozitivistične principe so pri nas pred vojno skušali razširiti, hkrati pa jih kritizirali že marksistični publicisti, ko so branili historično materialistično metodo. Zahteve, ki so jih marksistični publicisti pred letom 1941 postavljali literarni zgodovini, so postale seveda po letu 1945 neprimerno bolj aktualne. In namen naših avtorjev, da bi podali gospodarsko, družbeno in politično »ozadje«, moramo omenjati skoz prizmo omenjenega razvoja in omenjene aktualnosti, zato ga smemo označiti kot željo, da bi bile njihove razlage naše literarne preteklosti v skladu s historičnim materializmom.

Želja sama je nedvomno vredna vsestranskega priznanja, toda njena realizacija je ostala daleč od svojega cilja. Metodoloških načel historičnega materializma, pa niti principov Tainovega pozitivizma namreč ni mogoče pri razlaganju literarnega razvoja uveljaviti tako, da bi za uvod k določenemu obdobju napisali najprej nekakšen bolj ali manj izčrpen pregled gospodarskih in družbenih dejstev, nato pa ločeno od teh opisov obravnavali ustrezno epoho književnega razvoja. Kdor piše literarno zgodovino, bo o gospodarstvu govoril le tako, da bo zveza med materialno podlago in idejno nadstavbo vedno in povsod vidna. Oris gospodarskih in družbenih dejstev v resnično znanstvenem delu ne more biti nekak okvir. Niti Taine ne piše okvirov, marveč skuša iz celotnega sklopa gospodarskega, družbenega in političnega življenja izluščiti le tiste pojave, o katerih je prepričan, da so v njih skriti vzroki idejnih premikov in določenih specifičnih potez, značilnih za umetnost določene dobe.

Slovenski marksisti pa so v skladu s historično materialističnimi načeli že pred vojno neprestano poudarjali, da je bistvena naloga raziskovalca zgodovine idej in umetnosti v tem, da skuša odkriti tiste transmisije, preko katerih je materialna podlaga učinkovala na duha. To se pravi, da je n. pr. Legiševo pripovedovanje o požigalništvu pri starih Slovanih povsem nepotrebno, vse dokler ostane to zgolj iz drugih, strokovnih knjig prepisan podatek in dokler nam avtor ne zna razložiti, kako in če je sploh to požigalništvo vplivalo na kulturo starih Slovanov. Historično materialistično zasnovana literarna zgodovina se od idealistično pisanega dela nikakor ne razlikuje že na prvi pogled po tem, da stoje na prvem mestu podatki o gospodarstvu, nato pridejo podatki o družbenih razmerah, potem politični dogodki in šele nazadnje literatura. Namen in smoter sociološke analize ni v tem, da pred, ob ali za prikaz določenega obdobja literarnega razvoja mehanično prilepimo miniaturno podobo družbenih in ekonomskih razmer, marveč da tam, kjer imamo na podlagi podrobne študija zbra-

nega dovolj gradiva, opišemo ekonomske spremembe, zaradi katerih so se res izvršili pomembni preobrati tudi v življenju duha, ter hkrati pokažemo in razkrijemo tiste skrivne kapilare, po katerih je prodiral pritisk ekonomskih razmer na gibanje misli in čustev. Pri tem pa je seveda treba upoštevati tiste teze historičnega materializma, ki govorijo o razmerju med razvojem ekonomske podlage in razvojem duhovne nadstavbe. Upoštevati je treba slednjič posebne razvojne zakonitosti umetnosti in pa zakon o njeni relativni avtonomnosti. Mehanično nizanje podatkov, kakršno je značilno za opisane odlomke in poglavja, je tedaj v nasprotju tako s Tainom kakor tudi z zgodovinskim materializmom in tedaj metodološko neupravičeno. Res je sicer, da naši avtorji ponekod omenjajo tudi odseve gospodarskih sprememb v literaturi, a nič manj ni res, da so znali ustvariti zvezo med podatki o gospodarskih dejstvih in med kulturnim razvojem, ki ga popisujejo, le v majhnem številu primerov in samo v teh primerih so njihova razglabljanja upravičena. Vse ostalo je nepotreben balast.

Še manj pa je pisanje naših avtorjev smotrno, ker nas ne morejo prepričati, da gospodarsko, družbeno in politično problematiko posameznih obdobj tudi resnično poznajo. Tistega, ki bi tako znanje resnično imel, bi namreč spoznali po tem, da ne bi mehanično nízal posameznih dejstev, marveč bi napisal originalno analizo ali pa s primernim opozorilom sprejel tujo interpretacijo.

(Se nadaljuje)

Dušan Pirjevec

TRI MLADINSKA DELA

Ob treh novih slovenskih mladinskih knjigah* bi bilo neumestno znova zapriseči na edino pravilno načelo, da bodi literatura za mladino krojena in sojena po najvišjih umetniških kriterijih. Ta teza nima več mnogo načelnih nasprotnikov, javnih pa še celo ne, nekateri šarlatanski in špekulantski pojavi v praksi pa tvorijo v primeri s podobnimi spački na ostalih ustvarjalnih področjih pravzaprav docela normalen odstotek. Res pa je tudi kritična praksa do mladinske literature dostikrat nestrpna: brez tenkega posluha za njen razvoj in dejanske vrednote posameznih del se rada zateka k šablonskim in seveda odklonilnim primerjavam z mladinsko klasiko: s Cicibanom ali Beykovimi Pastirci, čeprav nikomur ne pride na misel, da bi, denimo, novo pesniško zbirko analogno zavrgel zaradi nesmiselne primerjave s Prešernovimi Poezijami. Razvoju mladinske književnosti bi vsekakor bolj koristilo, če bi stvari vselej postavili na njihovo pravo mesto.

Tudi nove mladinske tekste bi bilo nesmiselno kakorkoli primerjati: niti z drugimi deli niti medsebojno. Njihovi avtorji so se posla lotili s poštenimi ambicijami in so zaradi takšnega odnosa ustvarili samostojne, zanimive tekste, ki so, seveda v različni meri, obogatili repertoar naše mladinske književnosti. Toda po drugi plati obravnavanja vseh treh v enem zapisu vendarle ni narokovala samo praktičnost; zanimivo je namreč dejstvo, da so se vsi trije avtorji srečali pravzaprav z enakimi problemi in da je njihov različni odnos

* Langus, Potovanje v tisočera mesta. Mladinska knjiga. Ljubljana 1956. — Ela Peroci, Tisočkratlepa. Mladinska knjiga. Ljubljana 1956. — Jože Šmit, Pol za šalo, pol za res. Primorska založba Lipa. Koper 1956.